

Українська часопись, виходить у Києві.

Число 36. (Вийшло 17 Лютого 1910 р.).

(До роцнику 1909-го).

Ніна Степаненко

НЕВТОМНИЙ “РОБІТНИК НА УКРАЇНСЬКІМ ПОЛІ” БОРИС ГРІНЧЕНКО

Одним із найодержиміших трударів на ниві української духовності по праву вважають Бориса Дмитровича Грінченка. Його просвітницька, мовознавча, літературознавча, фольклористична, історична, етнографічна, публіцистична, педагогічна, громадська діяльність заслуговують найвищої оцінки. Спадок, який залишив по собі цей український патріот, ось уже понад сто літ утверджує українську справу, дає переконливу й аргументовану відповідь на те, як треба формувати українську національну ідею, як українцям потрібно самоідентифікуватися та будувати на демократичних засадах соборну державу, й на багато інших питань.

Про Бориса Грінченка написано чимало фундаментальних праць. Однак говорити про

бодай належне вивчення його доробку немає ніяких підстав. Грінченкові ідеї привертали увагу його сучасників, що засвідчує часопись “Рідний Край”, який виходив у світ у Полтаві, Києві, Гадячі з 1905 по 1916 рр.* Ця проблема і стала предметом нашого дослідження.

1911 року Олена Пчілка опублікувала літературознавчу розвідку “Умови Грінченкової праці” [Число 7. – С. 2–15]. Рецензії на роботи Бориса Дмитровича вмістили в цьому журналі Микола Дмитрієв (Б. Грінченко. Перед широким світом. – К., 1907. – Число 14. – С. 12); Григорій Шерстюк (Б. Грінченко. Українська грамати́ка. Вид-во “Вік” у Києві. – 1907. – Число 18. – С. 14–15). Зупинимося коротко на двох із них. У рецензії “Б. Грінченко. На беспросвет-

* Див. також інші праці: Билоусов И. Из воспоминаний о Борисе Гринченко // Украинская жизнь. – 1913. – № 7–8. – С. 112–115; Дорошенко Д. Грінченко Б.: некролог // Літературно-науковий вісник. – 1910. – Т. LX. – Кн. 9. – С. 448; Єфремов С. Борис Грінченко: про життя його та діла. – Спб, 1913; Кордуба М. Народно-просвітницька діяльність Б. Грінченка // На могилу Бориса Грінченка. Три промови. – Чернівці, 1910. – С. 21–26; Кузеля З. Б. Грінченко як етнограф // Там само. – С. 15–20; Сьогобічний Г. З моїх спогадів про Б. Грінченка // Діло. – 1906. – № 276; Липа І. Ессе Ното: Пам’яті Б. Грінченка // Українська хата. – 1910. – № 5. – С. 312–318; Русова С. Пам’яті Б. Грінченка // Народний учитель. – 1910. – № 10. – С. 2; Сумцов М. Літературно-наукова діяльність Б. Грінченка // Сніп. – 1912. – № 17; Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка. – Харків, 1910.

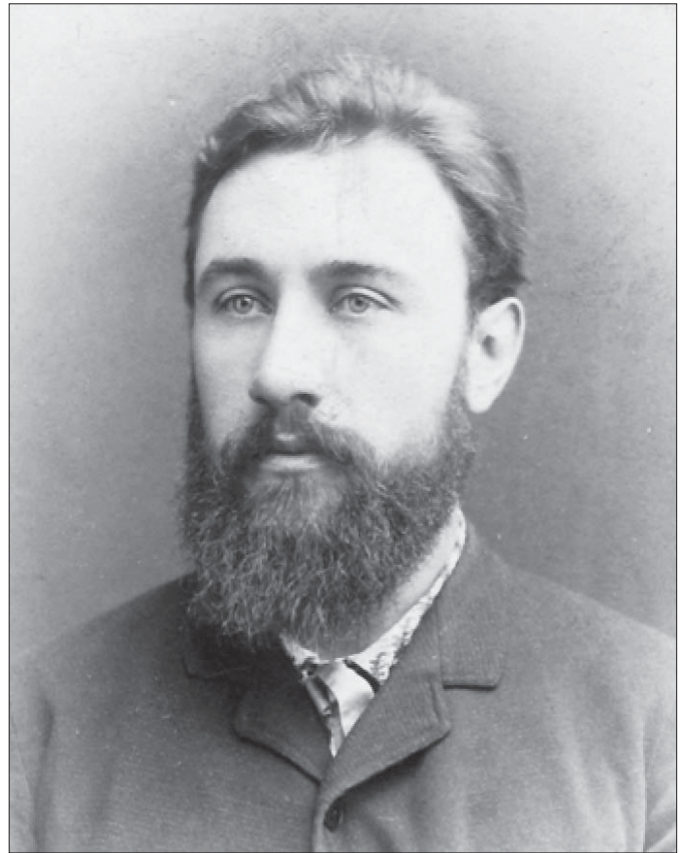
ном пути. Об украинской школе. – Киев, 1906” [1906. – Число 19. – С. 15–16] Микола Дмитрієв подає короткий аналіз стану народної освіти на тлі тодішнього політичного життя імперії з метою розв’язання одного з найважливіших завдань – “як треба краще поставити освіту для українського народу”. За останні 40–50 літ найпередовіші вчителі, “ріжні зібрання – земські, городські думи, з’їзди учителів” вимагали створення національної української школи. Уряд же чинив опір цьому, бо дбав “не про поспіх освіти й розвою духовних сил народу”. У книзі Бориса Грінченка, наголошує автор замітки, докладно представлено цю піввікову історію з усім її трагізмом. Він передусім у мовному питанні: “українська дитина розмовляючи до 8–9 років своєю рідною, матерньою мовою, йде до школи й починає вчитись на другій російській мові”. Не меншої шкоди завдають підручники, “написані цілком для московських шкіл”, у яких “усе взято з життя московського люду”. Учень не розуміє інформації, яку має сприймати, “в голові його починається велика плутанина”.

Свої міркування Грінченко підтверджує думками “найкращих учителів не тільки російських, але й закордонних – німецьких, французьких і иньших”. Проблеми освіти Борис Дмитрович розглядає з позицій того дня і з позицій історії “шкільної справи й народної освіти на Україні, починаючи від 17 віку”. Дмитрієв чітко вимодельовує освітню концепцію Грінченка: 1) до найпершочерговіших завдань належить створення українських шкіл; 2) українська освіта має відповідати “усім духовним силам українського народу”; 3) найважливішим чинником становлення національної освіти, виховання високоінтелектуальної, духовно багаті особистості є рідна мова, розвиток якої пов’язаний “з розвитком думки і всіх духовних сил народу”. “На ґрунті поглядів найкращих всевітніх учених, починаючи від Гумбольдта, – такими словами закінчує свою рецензію Дмитрієв, – д. Грінченко робить в решті-решт загальний погляд на минуле українського народу, духовне життя його, зупиняючись на сучаснім стані його: наміча чого можна сподіватись на ґрунті вільного розвою усіх сил одного з найбільших народів великої слав’янської сім’ї... Здається легко зрозуміти о скільки цікава ця книжка.

Книжка видана дуже чепурненькою, ціна на неї не велика (вдається до реклами Микола Андрійович. – Н. С.) Вона повинна бути в кожній учительській, земській, громадській книгозбірні на Україні, у кожного учителя, в кожній школі і кожного, хто має відносини до освіти українського народу”.

Рецензія Дмитра Дорошенка “Б. Грінченко. Оповідання про Івана Котляревського. С.-Пет. Ц. 3 к.” [1906. – Число 36. – С. 14–15] перегу-

кується з тільки-но аналізованою публікацією Миколи Дмитрієва: ідеться про неукраїнськість народних шкіл, у бібліотеках яких немає українських книжок, про те, що в цих освітніх закладах не вивчають української літератури, не

Борис Грінченко – учений, письменник, педагог. 1889.
Фото з архіву Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка
НАН України надане А. Дубою

згадують про українських майстрів слова, що селянські читачі не мають змоги долучитися до національного художнього набутку. Праця Бориса Грінченка про Івана Котляревського – промінь світла в цьому темному царстві. Важливість її рецензент убачає в тому, що автор різнобічно схарактеризував мистецьку діяльність зачинателя нової української літератури, зокрема проаналізував зміст, значення його основних творів, доніс маловідомі сторінки біографії. Цінність книги полягає і в тому, що в ній “на взірць і для пояснення... проведені найкращі уривки” з поезії Котляревського, розміщені портрет письменника, малюнок його могили й пам’ятника в Полтаві. До особливих заслуг Грінченка Дмитро Дорошенко відніс те, що він написав книгу “гарною зрозумілою українською мовою”, отже, це видання “повинно бути у кожного, хто цікавиться українською літературою і життям першого її письменника”.

Борис Грінченко сам був автором тижневика. У цьому виданні він надрукував статтю “Три питання нашого правопису”, присвячену болючій історії становлення української орфо-

графії [1908. – Число 24. – С. 6–8]. Мовознавець вважав, що “правопис мусить бути бодай такий, щоб, зостаючися науковим, він разом з тим був якомога легшим до початкової науки і до дальшої науки рідної мови”. Він запропонував цінні поради стосовно передачі на письмі звука [і] будь-якого походження буквою *i*, уживання апострофа, м'якого знака, написання *-ся* з дієсловами (див. про це: Степаненко Ніна. Часопис “Рідний Край”: духовні обшири українства / Н. С. Степаненко. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2011. – С. 15–16).

Журнал одним із перших відгукнувся на велику втрату, яку понесла Україна, – відхід у небуття Бориса Грінченка, об'єктивно схарактеризував творчу й суспільну діяльність цього вченого, майстра пера та громадсько-культурного діяча. У чотирьох числах його з'явилися траурні сторінки. На другій-третьій сторінці 43 числа [1910] тижневика вміщено редакційну довідку “Борис Грінченко”. У ній дано загальну оцінку діяльності небіжчика (“Праця його не була лише працею задля шматка хліба, вона була зогріта світлою думкою про те, щоб підійти якомога ближче до життя й душі тих людей, серед яких йому довелося працювати”), уміщено відомості про його “хатнє лихо й горе” (єдина дочка померла, маленька внучка, “єдина втіха”, також “пішла незабаром на той світ”), коротко висвітлено його життєвий подвиг. Наголошено, зокрема, на тому, що покійний сповна присвятив себе рідному слову, “здавен бажав служити йому, а перше всього пізнати його якомога досконаліш”. Він збирав у різних куточках України етнографічно-словесні матеріали, а потім заносив їх до “Словаря української мови”, який “придасться на користь... поколінням потомнім”. Згадано й про педагогічну роботу “українця родом і душею” (його вчителювання, складання книжок для дітей і невеличких оповідань), письменництво (засилав свої твори в галицькі видання під своїм іменем або псевдонімом Чайченко й іншими, бо “з письменними українськими працями не було де дітися у нас на Україні”), участь в українських часописах (“Громадська думка”, “Рада”, “Рідний Край”, “Нова громада”), перекладацькі досягнення (разом із своєю “жінкою, правдивою дружиною... – в житті і праці літературній”, відомою письменницею Марією Загірньою підготував переклади з Шиллера, Ібсена, Гауптмана, Шніцлера й ін.). Особливий слід залишив Борис Дмитрович як просвітянин. Він “ніякої роботи... не цурався”: був головою Товариства “Просвіти”, сприяв виданню українських книжок, упорядкуванню бібліотек. Грінченко належав до тих сильних людей “ідейної праці”, які “вміють тамувати, корувати своє сердечне горе – тією ж працею”.

У 43-му числі “Рідного Краю” поряд із редакційною статтею вміщено вірш Грицька Чупринки “На вічну пам'ять Б. Д. Грінченкові”:

*Учителю щирій! Останній твій подих
Змішався з повітрям рожевим
І, в небі спинившись, виблискує в водах
В далекім краю полудневім.*

*Італії небо і небо Вкраїни
Красою і фарбами схожі,
Як дві дивовижні чудові картини,
Як вищії з'явища божі.*

*Та тільки там сяють обличчя веселі,
Там вільная праця повсюди,
А в нас на Вкраїні “обшарпані села
І голі, обшарпані люди”.*

*Так доля розводить під небом широким –
Людей по тернистих дорогах...
І ти це углядив – і з духом високим
Учителем став для убогих.*

*Вітри-урагани буяли по волі,
Схилялися люди нещасні;
Всі ж їхні страждання і муки, і боли
Приймав ти до серця, мов власні.*

*І серце не знесло великої муки
І линуло в край полудневий,
Неначе бажало з стражданням розлуки
І втіхи в чужині рожевій.*

*Та небо Італії й небо Вкраїни
Красою і фарбами схожі,
Як дві дивовижні чудові картини,
Найкращії з'явища божі...*

*А серце боліло, а серце вмірало,
Розбите стражданням, журбою, нудьгою.
І в мент передсмертний воно не зазнало
Од ран всенародних забуття, спокою!*

*Спочинь же в могилі, учителю щирій!
Хай вітер до тебе доносить, –
Як вічну пам'ять будителю віри
Вкраїна крізь сльози голосить.*

Число 44-те часопису донесло читачам замітку “Похорон Б. Грінченка” [1910. – С. 4–5]. У ній до найтонших деталей описано, як проводили рідні, друзі, побратими по духу в останню путь “заслуженого діяча”. Його відспівували у Володимирському соборі, поховали на Байковому кладовищі. Попрощатися з Борисом Дмитровичем прийшло багато українців. Такого великого збору людей “давно вже не було в Києві”. Промови над спущеною труною виголошували Л. Яновська, голова київської “Просвіти”, Микола Лисенко (від імені київського українського клубу), Е. Лукасевич (замість делегата К. Паньківського), Е. Вольський (від закритого польського товариства “Освята”), Ф. Матушевський (від редакції “Ради”), М. Левицький (від

єлисаветградських українців), Бульба (від білорусів), М. Вороний (від чернігівських українців), О. Степаненко (від харківського українського громадянства), П. Богацький (від редакції “Українська Хата”), Коваль (від студентів Київського політехнічного інституту), М. Стасюк (від петербурзького студентства).

У канву цієї розповіді вплетено розмисел, який і нині не сходить із вуст наших співвітчизників: чому українці, які присвячують себе іншим, “так мало стривають піддержки від своїх земляків”, чому лише після смерті великого чоловіка суцільно “пильно полічать, зважать, пригадають всі діла його, величезною юрбою підуть за ним, обізвуться широко-дружнім, теплим словом; не пожалують і коштів на вшанування”. На велику прикрість, це спостерігаємо й сьогодні. Тож як про нинішній день звучать прикінцеві слова до замітки “Похорон Грінченка” Олени Пчілки з її “Думок-мережанок”:

*Де-ж перше ти була, юрба така прихильна,
Від котрої гуде околиця могильна?
Де ти була тоді, як, серцем одинокий,
Робітник щирий твій, у темряві глибокій,
Самотного життя провадив дні тяжкії?..
Де ви були, проречистії красномовці,
Старі і молоді товариші письменовці,
Тоді, як друг живий ваш прагнув слова,
Палкого спочуття?..*

Після слів Ольги Драгоманової-Косач надруковано подячливий лист Марії Грінченко, удови Бориса Дмитровича:

“Вельмишановна добродійко пані редакторко!

Дозвольте мені через Вашу поважну газету висловити велику й щирю подяку українському, білоруському, польському та російському громадянству за вшанування пам'яті моєї дружини, а також усім, хто виявив своє спочуття до моєї і рідного краю втрати”.

46-те число тижневика пропонує сторінку “На пам'ять Б. Грінченка” [1910. – С. 11–12], яку підготували Ф. Немоловський та редакційна рада. Їхній основний зміст – “чим нам ушанувати пам'ять Бориса Грінченка: пам'ятником, виданням книжок, стипендіями і т.и.”. Немоловський вважає, що про пам'ятник говорити зарано. Книжками завалені видавничі склади, помешкання видавців, отже, твердить він, “видання книжок не стріне великого співчуття серед широких кругів громадянства і не викличе великих жертв”. Залишаються стипендії, але, на переконання автора замітки, у сільських, а не в середніх та вищих школах. Школяреві народної школи “не треба ні наймати квартири, ні оплачувати “правоучення”, але йому часто приходить ходити до школи у татовій шапці або в маминих чоботях, і лишатися без чорни-

ла, паперу й самої дешевенької книжки. Через те, що в хаті не стає скількох карбованців на ці необхідні річі, хлопчик часом не може ходити до школи. Ото-ж невеличка поміч на яких 3, або 5 карбованців – мала-б для школяра таку саму вагу, як стипендія на 200 або 300 карбованців для учня середньої або вищої школи. Процент з 100 карб. міг би на віки вічні забезпечити стипендію в скілька карбованців для одного школяра. На Україні існує до 80 повітових земств. З капіталу в 8,000 карб. можна було-б закласти 80 стипендій, себ-то по одній стипендії в кожному повіті. За цей відповідно малий капітал 80 дитячих вуст щороку по всіх закутках України – з подякою згадували-б ім'я небіжчика Грінченка, а ще багато й багато товаришів тих школярів чули-б про його, і тисячі батьків, матерів, братів, сестер тих стипендіятів – по-вік шанували-б ім'я того, хто своїм словом, працею закликав народ до освіти не тільки за час свого короткого життя, а й по смерті помагав народові вибитися з темряви”.

Пропозицію Немоловського підтримала редакція “Рідного Краю”, зауваживши, що його думки “дуже достойні уваги”.

Завершує цикл сторінок, приурочених “недавно втраченому, дорогому робітникові Грінченку” [1910. – Число 24. – С. 11–12], “Згадка про покійного українського преславного письменника, Бориса Дмитровича Грінченка”, яку підготували Михайло Лободовський (м. Харків) та редакційна рада [1910. – Число 47. – С. 5–7]. Лободовський переповідає цікаві епізоди з біографії Грінченка. Він докладно відновлює діалог, який мали український письменник Володимир Александров і Борис Грінченко. Александров склав пісню “про тодішню статтю українства” і співав її всюди, сподіваючись, що виконує державницьку місію, бо нібито просвітляє українців. Девіз його життя – “Попихачем у московських радикалів не хочу бути... Нам, українцям, не личить бути на послугах у їх. Їх стаття не наша стаття! І прихвоснями їх ми не хочемо бути!..”. Борис Дмитрович погоджується з Володимиром Степановичем і водночас заявляє: “...співами нічого не вдіємо! Треба діло робити, діло!..”. Вияскравлено в цій замітці духовне, політичне мужніння Грінченка. Коли Борис навчався в Харківському реальному училищі, то познайомився зі студентами-медиками п'ятого курсу, які дали йому “російські радикальні усякі книжки, щоб... роздавав в училищі товаришам”. За цю пропаганду 15-літній юнак опинився у в'язниці. З неволі його витяг віце-губернатор Сосновський. Колишній в'язень, зрозуміло, не міг залишитися продовжувати навчання. Цей епізод зіграв і позитивну роль у житті Грінченка, тому що політично й духовно загартавав його.

Михайло Лободовський подає й деякі сумнівні факти. Ідеться, зокрема, про те, що Михайло Драгоманов був не учасником, а “нічим, мовчазним свідком” з’їзду в Берні (редакція зауважує, що “М. Драгоманов на з’їзд у Берн не їздив; про самий з’їзд відомостей не маємо”), на якому московські радикали (а в Грінченка, за переконаннями Лободовського, “держався дух москвинських радикалів”) із польськими радикалами “вирекли про українство такий приговор: поляки повинні дати просвіту, культуру правобережній Україні, себ-то губерніям Київській, Подольській, Волинській і Холмщині, а великороси, або москвини, нададуть культуру, просвіту лівобережній Україні, або Чернігівській, Полтавській, Харківській, Катеринославській, Херсонській і Черноморії. А українства, як особного вияву, не повинно бути”. Автор запевняє, нібито він умовив Грінченка “словарь робити”, одвів його “од москвинського радикальства до українства”. До цієї справи просвітлення Михайло Лободовський залучив адвоката Андрія Шиманова, українолюба, який мовбито “навернув” Бориса Дмитровича “на щире українську роботу літературну”.

Редакція коректно уточнює думки Михайла Лободовського, наводить свої заперечення, зокрема такі: “старшим харківським українцем (Александрову, Лободовському, Пальчикову й іншим), як вони побачили здатність і загарливість Б. Грінченка, хотілося повернути його до свого українського національного напрямку, але в спогадуваний час Б. Грінченко, не вважаючи на колишню свою залежність від тієї течії, що панувала серед молоді в 70-ті роки, – був уже свідомим українцем і вже виступав як наш

літературний діяч: в 1881 році були надруковані у галицькій часописі його вірші^{*}), а в 1882-му прислав Б. Грінченко й для київського збірника “Рада” свої українські твори; з’явився коло того-ж часу і цілий збірничок його віршів під псевдонімом “Чайченка”.

Приклад Б. Грінченка показує, що націоналістичний український напрямок хоть ще не взяв гори над космополітичною проповіддю в більшій часті нашої молоді, але вже привертав і наймолодші живі сили. Слід відзначити, що книжкою, з котрою власне попався Грінченко ще в школі (в 1879 р.), – була книжка українська (“Парова машина”). Звичайно, знайомість Грінченкова з старшими українцями мала ще більше зміцнити націоналістичні змагання молодого діяча, але він уже й тоді стояв на тій стежці, якою йшов потім цілий вік.

Що до біографічної подробиці про урядову службу Б. Грінченка, то хоч, – мовляв М. Лободовський, – пособив хлопцеві визволятися з тюрми – Сосновський, але вступити на службу (в Казенну Палату) пособив Грінченкові його дядько, генерал Літарев. На тій службі Г-ко був без малого рік і вона, дійсно, дала йому змогу перейти, з тієї легальної посади, на бажане для його учительство”.

“Рідному Краєві” слід віддати належне за те, що достойно поцінував духовний подвиг Бориса Грінченка. Відомості, які він подав, привернули увагу дослідників. Вони цікаві й сучасним грінченкознавцям. Добре, що часопис не оминув цієї титанічної постаті, котра, як не парадоксально, й нині не вийшла на широкі наукові й державні овиди.

^{*}Під псевдонімом Іван Перекоти-поле.